

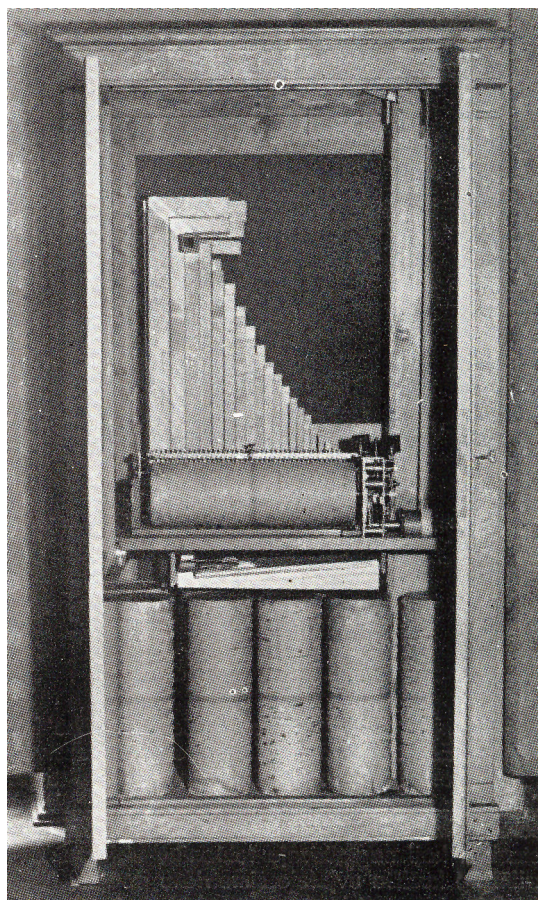
AUTOMATSKE ORGULJE IZ GODINE 1814.

U bogatom nizu dragocjenih ostvarenja sveopće materijalne kulture prošlosti nailazimo i na mehaničke automatske muzičke instrumente – muzičke automate. Fenomen muzičkog automata se javlja već u vrijeme renesanse i razvija svoju tradiciju analogno evoluciji tehnike i muzike sve do u naš vijek. Ta je tradicija muzičko reproduktivnim metodama suvremene tehnike prekinuta. Njena materijalna baština naglo nestaje i postaje sve vrijednija muzejska materija. Mehanički muzički automat svojom sposobnošću vizuelnog akustičkog izražavanja predstavlja specifični kulturno-historijski spomenik bilo kao svjedočanstvo tehničkih i zanatskog potencijala, bilo kao nosilac likovno estetskih karakteristika ili kao refleks smjera i težnji muzičkog stvaralaštva svoga vremena.

Tradicija muzičkog automata ostvarila je opširno tipološko bogatstvo ali upravo automatske orgulje spadaju među najranija rješenja automatske muzičke produkcije. Izvorno se automatske orgulje manifestiraju u primitivnoj izvedbi izrazito individualne konstrukcije, ugrađene kao kuriozitet u umjetnički vrijedne primjerke pokućstva ili u satove i tek se kasnije, a prvenstveno u toku druge polovine XVIII stoljeća, tehnički znatno usavršavaju, konstrukcija postaje konvencionalna a muzički izraz doseže znatnu razinu kvalitete. U odnosu na namjenu i značenje sve više prelaze od kurioziteta prema muzičkom sredstvu kojemu i značajni majstori kontrapunkta XVIII stoljeća posvećuju pažnju. Na području Velike Britanije se služe automatskim orguljama i u kapelama i manjim crkvama siromašnijih župa još do sredine prošlog stoljeća. Pored carillona (Glockenspiel) one su jedini tip muzičkog automata kojega susrećemo i u sakralnom prostoru.

Automatske orgulje iz godine 1814. koje se čuvaju u »Kabinetu muzičkih automata« u Zagrebu (privatna kolekcija autora) predstavljaju zanimljiv muzički rekvizit građanske sredine postnapoleonskih decenija.

Kućište ima oblik dvokrilnog ormara na niskim kvadratičnim nogama. Krila prednjih vratiju su u donjem dijelu masivna dok su u gornjem dijelu drvene uklade zamijenjene napetom zelenom svilom da bi se postiglo bolje širenje zvuka. Isto zapažamo i na malim vratašcima na svakoj bočnoj strani ormara. Ova bočna vratašca imaju isključivo funkcionalno značenje. Čitav objekt karakterizira idealna

ravnoteža između određenog klasicističkog oblikovanja i funkcionalno savršene logičke koncepcije. Estetski doživljaj je ostvaren prvenstveno harmonijom u likovnom tretmanu ploha. Svjetli sjajni furnir kućišta ožvijen je tamno intarziranim paralelnim linijama i jednostavno profiliranim istacima koji naglašavaju tektoniku objekta. Dvokrilni tip kućišta uvjetuje simetričnu podjelu čitave prednje strane s tri uske vertikale koje imaju plitke profilirane baze i kapitule, što im daje obilježje pilastra. Brava je jednostavne konstrukcije sa dva vertikalna zasuna. Unutarnji prostor je razdijeljen horizontalnom pregradom na dva nejednaka dijela, od kojih gornji zauzima približno dvije trećine ukupne visine i služi za smještaj automata. U donjem dijelu se nalaze samo mijehovi dok ostali prostor služi za spremanje valjaka. Sam automat je po svojoj konstrukciji tipičan primjerak svog vremena. Obilježen je sa dvije signature. Jedna je izvedena rukopisom na glavnom mjehu i glasi: Johannes Hain in Wien 1814. Druga je ugravirana u ploču pogonskog stroja i glasi: Boltzmann in Wien 1815. Prisutnost dviju signatura nije neobična jer su, ne računajući kućište, kod izradbe automatskih orgulja gotovo uvijek sudjelovale dvije radionice. Akustički dio i valjke izrađivali su graditelji orgulja dok su pogonski stroj i ostali metalni mehanički elementi proizašli iz ruku mehaničara ili urara. U ovom slučaju je Johannes Hain autor orgulja za koje je Boltzmann u slijedećoj godini izradio stroj. Na dispoziciji je samo jedan registar sa 40 otvorenih labijalnih svirala od drva koji slijedi kromatski niz od E male oktave do tri puta potcrtanog G. Svirale su široke menzure, mekano intonirane i postavljene u dva paralelna reda. Zanimljiva je činjenica da su posljednje svirale u basu izvedene sa pravokutnim prelomom (gekröpft). Ovakvoj se izvedbi pribjegava samo kada skučenost prostora ne dozvoljava smještaj ravno ispružene duge svirale što ovdje nije slučaj. Iz ovoga možemo zaključiti da je automat bio izvorno koncipiran za neko manje tj. niže kućište, najvjerojatnije za neki sekreter što je u ono vrijeme bilo često uobičajeno. Manje opravdana je pretpostavka da je automat prvotno stvarno bio u nekom pokušstvu i kasnije premješten u kućište u kojemu se danas nalazi, jer je sadašnje kućište ne samo po svojoj gradnji tipično za ovu vrst automata već također i stilski odgovara vremenu u kojemu je automat izrađen.

Zbog skromne dispozicije je zračnica (Windlade) jednostavna u strukturi i opremljena plošnim ventilima sa oprugama (Springlade). Ispred niza svirala je smještena metalna klavijatura čije tipke komuniciraju sa ventilima preko tankih vertikalnih šipki (Stecker). Orgulje su opremljene sa dva manja crpača mjeha i velikim mjehom (Magazinbalg). Neophodno opterećenje ovog mjeha postignuto je primjenom olovnih ploča. Svi mjevovi su dijagonalnog tipa sa jednostrukim pregibom. Na desnoj strani klavijature nalazi se pogonski stroj čija precizna, solidna izvedba i materijal svjedoče o visokoj kvaliteti proizvoda bečkih precizno-mehaničkih radionica onog vremena. Jednake odlike zapažamo i kod metalne klavijature kao i kod ostalih metalnih dijelova koji svi bez sumnje potječu također iz Boltzmannove radionice. Stroj goni težina utega koji se kreće iza drvene oplata u desnom stražnjem kutu kućišta. Kao regulator brzine služe zračna krila (Windfang). Navija se ručicom kroz desna bočna vratašca. Kroz lijeva vratašca se izmjenjuju valjci.

Automat ima devet valjaka programiranih u smislu muzičkog ukusa vremena. Na pojedinim valjcima ima i više kompozicija. Nažalost su natpisi na etiketama većine valjaka znatno oštećeni tako da do ovog izvještaja nije bilo moguće identificirati čitav repertoar tim više što su neke kompozicije bile muzički efemernog značaja i danas su potpuno nepoznate. Zato ću navesti samo one kompozicije i imena autora koji su sa sigurnošću identificirani bilo sa etikete bilo slušajući.

1. Mozart: La clemenza di Tito (uvertira)
2. Mozart: Don Juan (dvije arije)
3. Tema sa varijacijama (Mozart?)
4. Duport: Balet, Spontini: La Vestale
5. Weber: Der Freischütz, Allegretto iz baleta Psyche (Méhul?)
6. Cherubini: Kompozicija nepoznata
7. Hummel: Tänze für den Apollosaal
8. Rossini: Der Barbier von Sevilla
9. Johann Strauss: Krapfenwaldlwalzer

Valjci stvarno nisu označeni brojevima već je to učinjeno samo u ovom tekstu radi boljeg pregleda. Vrlo sam zahvalan prof. Ladislavu Šabanu za susretljivo zalaganje oko identifikacije kompozicija. Valjak pod br. 9 je bez sumnje izrađen kasnije i od drugog majstora što ne odaje samo kompozicija već i tehnički detalji u izradbi. Ostali valjci iako su proizašli iz iste radione ipak nisu rađeni svi u isto vrijeme. Najzanimljiviji je valjak naveden pod br. 5. Polazeći od činjenice da se nijedna operna kompozicija nije pojavila na valjcima automata prije praizvedbe imamo dokaz da je taj valjak svakako izrađen iza praizvedbe opere »Der Freischütz« tj. iza godine 1821. Iz ovoga možemo zaključiti da je automat najmanje 7 godina ostao u radioni svoga majstora tim više što izradba valjka nije moguća bez prisutnosti samog instrumenta. Možda je majstor izradio ovaj automat isključivo za svoje privatne potrebe ili reklamu i povećavao repertoar sukcesivnom izradom daljnjih valjaka, ali je mnogo vjerojatnije da je instrument izrađen po narudžbi i to za neko manje kućište ili sekreter kao što je već spomenuto u prethodnoj deskripciji svirala. Možda je bio posrijedi neki dugotrajan spor između naručioca instrumenta i majstora kojemu je bila povjerena izvedba kućišta ili smrtni slučaj što je spriječilo dovršavanje ili isporuku prvobitnog kućišta, a time i instrumenta koji je stoga ostao dugo vrijeme u posjedu majstora da bi tek kasnije bio isporučen određenom interesentu, a u kućištu u kojemu se danas nalazi. Ova pitanja iako ostaju otvorena ne utječu na kulturno-historijsko značenje predmeta koji nam danas, nakon završenih restauratorskih zahvata, izvršenih u radioni autora, pruža zanimljiv dokument tehničkog stvaralaštva i autentičan fragment zvukovnog svijeta prošlosti.

IVAN GERERSDORFER